

A. Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (Van Gorcum's Historische Bibliotheek no. 92; Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1974, xii en 472 blz., f 59.-).

Nu door onvoorziene omstandigheden de bespreking in dit tijdschrift is vertraagd, kan worden vastgesteld dat titel en ondertitel hun functie als blikvanger goed hebben vervuld. Zij hebben de aandacht gericht op een belangrijk boek, dat laat zien hoe uit notulen van kerkeraden en classes een beeld is te vormen van wat gewone mensen hebben ervaren in een veelbewogen periode van onze kerkhistorie - een beeld waaraan publicaties voorbij zagen die enkel op de leidinggevende figuren letten en meenden dat zo iets voldoende was. Titels als blikvangers zijn vaak niet van de auteur zelf. Ze zouden dan waarschijnlijk preciezer zijn geformuleerd, want we hebben hier te maken met het werk van een zeer precies man, die ook in het kerkelijke zijn standpunt duidelijk omschrijft. Strikt genomen gaat het boek over 'Hollands gereformeerd kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt'. Ongeacht de geloofsovertuiging van auteur of recensent staat immers vast dat er toen meer kerken in ons land waren, en de bedoelde dus met name moet worden genoemd. Wie over 'kerk' schrijft, moet het ook hebben over de vormen van de eredienst en niet enkel over de preek, en uitvoeriger het pastoraat of de beoefening van de theologie in pastorie en aan de universiteit ter sprake brengen. De schrijver vraagt onze aandacht voor het volk binnen een enkele provincie, waarnaar weliswaar ons land en onze taal tot op heden vaak worden genoemd, maar die in de tijd van het bestand toch niet de kerkelijke ontwikkelingen binnen de andere gewesten bepaalde. Dat kerkvolk was het gereformeerde, of zoals de schrijver het ietwat anachronistisch aldoor noemt: het hervormde. En de hoofdtitel slaat alleen op de kleinste helft van het boek.

In het eerste deel, gewijd aan 'de hervormde kerk', wordt de kracht van die kerk goed zichtbaar in haar bundeling van gemeenten, de classieke organisatie. Telkens komt de plaats van deze geloofsgemeenschap in de samenleving ter sprake, zowel in de beschrijving van predikantswerk, kerkeraadssamenstelling en armenzorg als in die van de gemeentevorming, onderricht, levenstucht en de moeizame relatie tot de burgerlijke overheden. Het tweede deel handelt over 'het conflict van de bestandsjaren', toen de belijdenis omstrede raakte, de Staten probeerden in te grijpen, de bevolking via allerlei voorlichting betrokken werd bij het conflict, stadhouder en Staten verschillend reageerden, sociale tegenstellingen mee schenen te spreken en de zaak letterlijk uitgevochten werd. De beschrijving eindigt met een hoofdstuk over de positie van de remonstranten na hun veroordeling, kort nadien nog verslechterd door de mislukte aanslag op Maurits. Dan volgen 45 bijlagen die voortreffelijk illustratiemateriaal vormen: rekestes, visitatieverslagen, kerkeraadsmatregelen, teksten van preken, allerlei ego-documenten, chronologisch gerangschikt. Na een verantwoording van bronnen en literatuur komen van de hand van Mevr. Roelevink een uitvoerige algemene index en een index van bijbelplaatsen.

Op het veelbetreden terrein laat de schrijver telkens zien hoe vlot andere auteurs met hun oordeel zijn geweest. Hij toetst aan de bronnen of inderdaad gewone mensen geen mening konden hebben over geloofskwesties zoals Geyl oordeelde (275), of inderdaad de diaconie een protestantiseringsmiddel was zoals Rogier meende, (hoofdst. vi), of inderdaad in de kerkeraden een lagere bevolkingsgroep opkwam zoals Enno van Gelder dacht (83-89), of inderdaad de brede schare van 'liefhebbers' rondom deze kerk onder kerkelijke tucht viel zoals Den Tex beweerde (129) en of inderdaad de remonstrantse en contraremonstrantse groepen bepaald waren naar maatschappelijke klassen zoals Romein en Van Ravesteyn stelden (hoofdst. xv). Hij gaat de confrontatie met gevestigde meningen niet uit de weg, en

RECENSIES

wie zijn voorstelling van de zaken wil bestrijden zal met materiaal uit de bronnen moeten komen. Zijn eigen oordeel over het calvinisme en het remonstrantisme lijkt me wat ongenueanceerd: was dat Hollands calvinisme inderdaad zo eenvormig geworden omstreeks 1600 en hoorden Arminius en zijn geestverwanten werkelijk niet thuis binnen het vaderlandse gereformeerde protestantisme? Het valt op dat de auteur aangaande Arminius zich aan ietwat oude beschrijvingen houdt en niet verwerkt heeft wat sedert 1960 van remonstrantse zijde is gepubliceerd. En als hij de remonstranten aanwrijft dat ze nooit openlijk zeiden wat ze tegen confessie en catechismus hadden (235), was uit Gelderland en Utrecht nog wel het een en ander te vermelden geweest. Maar deze vragen betreffen de theologie en daarvoor zal men dit boek niet in de eerste plaats raadplegen. De grote verdienste van dit werk is dat het laat zien hoe een geloofsgemeenschap een centrale plaats in de samenleving kan innemen en hoe die samenleving bij het wel en wee van die geloofsgroep betrokken raakt. Persoonlijker gezegd: het boek geeft weer hoe mensen - geleetterde en ongeleetterde - bezield zijn geraakt door een bepaalde overtuiging, en hoe hun individuele beslissing onze politieke en kerkelijke geschiedenis heeft beïnvloed. En aan de auteur komt zeker het gezag toe, dat de zes hiervoor genoemde historici plachten te hebben. Het boek zal jaren mee moeten. De uitgever heeft dat gelukkig qua vormgeving en correctie ingezien.

O. J. de Jong

T. J. Veen, *Recht en Nut. Studiën over en naar aanleiding van Ulrik Huber (1636-1694)* (Zwolle: Tjeenk Willink, 1976, xiv en 404 blz., f 95.-, ISBN 90 271 1114 6).

In recent years, seventeenth-century Europe has been the subject of much debate and reinterpretation. The breakdown of the socio-political structures and cultural attitudes associated with the middle ages has been subjected to new and careful scrutiny and the old view of Aristotle and Feudalism fleeing before the inexorable advance of modern science and the modern state has been abandoned. Instead, the seventeenth century has become an age of tension, of confrontation and compromise, of 'general crisis'. The attempt to hammer out a new identity still continues, however, and if professor Rabb is right in suggesting that the key may lie in intellectual attitudes¹, Dr Veen's doctoral dissertation *Recht en Nut. Studiën over en naar aanleiding van Ulrik Huber* should be doubly welcome: firstly, as a study of the rejection of Aristotle in the fields of political theory and natural law and secondly as a valuable addition to our knowledge of the life and work of the Frisian jurist, Ulrik Huber.

The book consists of six essays, five of which are devoted to various aspects of Huber's life and work, and one which deals more generally and at length with the rise of *jurisprudentia universalis* (*algemeen staatsrecht*). The *Inleiding* and the German *Zusammenfassung* usefully present the main themes and arguments while 120-odd pages of source material and bibliographical data and commentary in the *Bijlagen* will prove invaluable to the reader who combines an interest in Huber with a knowledge of Latin. The essays are of unequal length and uneven quality - the historical interpretation does not always match up to the careful research and textual analysis - but on the whole they make a useful and substantial contribution to seventeenth-century intellectual history.

1. T. K. Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe* (OUP, 1975).